

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

بازتاب جلوه ی گیاهان در آینه ی تمثیلات قرآنی

ولی بهاروند *سمانه قلاوند

چکیده

شگفتی های علمی نهفته در قرآن همواره انسان های باورمند را به اندیشه فرو برده و خرد محوری این کتاب جاودان را بیش از پیش هویدا نموده است. آیات قرآن همچون فانوسی نورافشان روشنگر راه رهجویان بوده و آنها را به سوی راستی و نیکبختی رهنمون نموده است. این گنجینه ی شایان الهی برای رهنمود بشر و بیان آموزه های اخلاقی و تربیتی، از طبیعت زیبا و دل انگیز بسیار بهره جسته و انسانها را به ژرف نگری در جلوه های گوناگون آن فراخوانده است. قرآن کریم به هنگام سخن از طبیعت، هم به نشانه های توحید خداوندی در عرصه ی هستی اشاره کرده و هم پیرامون دانش های چون کشاورزی، خاک شناسی و تغذیه نکاتی ارزنده بیان داشته است. در قرآن، بازتاب جلوه های طبیعت به ویژه گیاهان از یک سو پرنیان هفت رنگ هستی را به نمایش گذاشته و از دیگر سو نیاز چرخه ی آفرینش به نوزایی و دگرگونی را بازنمایی کرده است. در این کتاب آسمانی، در آن سوی ذکر نام گیاهان و چیدمان برخی از آنها در کنار هم، رازهایی نهفته است که آدمی به برخی از آنها پی برده و برخی دیگر همچنان بر وی پوشیده مانده است.

تمثیلات قرآنی یکی از عرصه های هنرنمایی پدیده های چون گل و گیاه است. این کتاب مقدس، برای رشد روحانی بشر و نهادینه کردن اصول اخلاقی و اعتقادی در جان وی، از زبان تمثیل بهره جسته و آموزه های اخلاقی و واقعیات دور از ذهن را در پرتو تمثیلات گیاه محور به او عرضه نموده است. نمود جلوه های گل و گیاه در تمثیلات قرآنی، افزون بر حسی جلوه دادن مفاهیم عقلی و انتزاعی، گویای اعجاز علمی در این کتاب آسمانی نیز می باشد. خداوند در تمثیلات قرآنی گیاه محور، بیشتر به معاد و توحید اشاره داشته و از دانش کشاورزی و تغذیه نیز سخنی به میان آورده است.

این پژوهش، که به روش تحلیلی_توصیفی است، بر آن است تا به بررسی بازتاب جلوه های گیاهان در تمثیلات قرآنی پرداخته و معانی نهفته و زیبایی های هنری این گونه تمثیلات را مورد بررسی قرار دهد. این نوشتار نشان می دهد که تمثیلات قرآنی یکی از وجوه اعجاز علمی و ادبی قرآن می باشند؛ چرا که در تفهیم مفاهیم اخلاقی و تربیتی و پذیرش اصول اعتقادی تأثیری بسزا دارند. گفتنی است که بیشتر تمثیل های گیاه محور، تصاویری از جلوه های فریبنده ی حیات دنیوی و ناپایداری زندگی دنیوی را ترسیم کرده است. گیاهانی که در این تمثیلات به کار رفته است، اغلب گیاهانی هستند که در تأمین نیازهای اولیه ی بشر همچون تندرستی و خوراک بسیار مؤثر می باشند. همچنین این جستار بیانگر این است که انگور و خرما بیشترین میزان تکرار را در گستره ی آیات قرآنی دارند که این خود از نقش حیاتی این دو میوه در زندگی آدمی حکایت دارد.

واژگان کلیدی: طبیعت، گیاهان، تمثیلات، قرآن

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

مقدمه

قرآن همواره در کلام خود از آفرینش آسمانها و زمین و گیاهان و کوهها سخن گفته است و آنها را نشانه های راستین وجود خداوند در عرصه هستی دانسته است. این کلام مقدس، اجزای مختلف طبیعت را نمودهای نعمتها و باران رحمت خویش برای بشر معرفی کرده است. از جهتی دیگر نیز طبیعت و عناصر آن در خدمت اهداف دینی و تربیتی و اخلاقی قرآن قرار گرفته است. آنجا که بشر همواره به اشیاء و امور حسی خو گرفته است و آنچه را که بتواند با حواس خود دریابد یا بتواند با حواس خود در ذهن خویش مجسم کند، بهتر می پذیرد، پس قرآن نیز در بیان اصول اعتقادی و مسایل معنوی و اخلاقی آیات خویش را به زیور طبیعت آراسته است، طبیعتی است که عناصر آن با حواس قابل درک است. و بدین گونه مردم جاهلیت که با ادبیات و شعر حسی و طبیعت مأنوس بودند کلام حق در دلشان نشست و بشر امروز که اهل اندیشه و ژرف‌نگری است در ژرفی این آیات غور کرده و به معانی والای این تصویرسازی‌های حسی دست می‌یابد و جانش با درک حقایق زیبا و ارزشمند آرام می‌گیرد.

در فرهنگ قرآنی آیه‌ها و نشانه‌های آفاقی و انفسی نردبانی برای رسیدن به معرفت الهی به شمار می‌روند و از جزء-جزء این دنیای ملموس و مشهود می‌توان حقانیت و زیبایی توحید را تشریح کرد. پدیده های هستی، نشانه و مظهر هدایت، رشد و کمال انسان و راه‌یابی او به سوی حق و حقیقت به شمار می‌روند. هر انسانی می‌تواند با اندیشیدن در رموز هستی و آیات قرآنی، به خود آگاهی و شناخت جهان و مبدأ و معاد دست یابد. (۱۱، ۱۵۵).

قرآن کریم از طریق اشاره به پدیده‌های طبیعی و تشویق به سیر عقلانی در آنها ضمن اینکه معرفت به اسرار طبیعت را فراهم می‌کند، و به طور غیر مستقیم تصویری ملموس از بسیاری از امور معنوی و ذهنی را برای انسان ترسیم میکند و با روش تمثیل و تشبیه امور نامحسوس را برای عموم مردم قابل درک می‌سازد (۳، ۱۹). دعوت و سفارش قرآن کریم به مشاهده و مطالعه طبیعت و به کارگیری عناصر طبیعی با هدف ایجاد و تقویت ایمان به اصول اعتقادی توحید و نبوت و معاد است (۳، ۲۰). در واقع تأکید و توصیه قرآن به مشاهده آیات طبیعی و تصویر سازی های قرآن با استفاده از عناصر طبیعت و رخدادهایی که در چرخه طبیعت رخ میدهد، بیش از هر چیز با هدف اصل وجود خدای واحد صورت گرفته است (همان). حقیقت حیات دنیوی نیز از جمله حقایق دیگری است که با این روش در قرآن تبیین شده، و جوانب فریبنده و جلوه های رنگارنگ و ناپایدار آن متذکر شده است. (یونس: ۲۴ / کهف: ۴۵ / حدید: ۲۰). مثلاً گذرا بودن و زوال زندگی دنیوی را به گیاهانی سرسبز که بعد مدتی خشک شده و حیاتش پایان یافته تشبیه می‌کند (کهف: ۴۵).

قرآن کریم آنگاه که از معاد سخن می‌گوید و از اثبات آن سخن گفته به بیان قدرت بی‌همتای خداوند در آفرینش آسمانها و زمین می‌پردازد، آن‌گاه بحث حیات دوباره مردگان را مطرح می‌سازد و قدرت خداوند را بر تحقق معاد یادآور می‌شود (۳): (۲۵). در مواردی نیز با بیان تحولاتی نظیر احیای زمین‌های مرده و رویش دوباره گیاهان، احیای دوباره مردگان را ممکن می‌

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

داند. و با همین کیفیت قلمداد می‌کند (اعراف: ۵۷) بسیاری از آیات قرآن که از عناصر طبیعت مثل باد و باران و گیاهان و آسمان و زمین در بیان مقصود استفاده کرده است، برای تربیت اخلاقی، اجتماعی و جسمانی بشر است.

قرآن با بهره‌گیری از مناظر طبیعی و زیبایی گلها و گیاهان و نظام حاکم بر آنها پرده‌ای از زیبایی‌های جمال الهی را به بشر می‌نمایاند و از سویی با بکارگیری تمثیل‌های محسوس و تصویرسازی‌های صحنه‌های بهشت و جهنم، سعادت و زیبایی در بهشت و شقاوت و رنج را در جهنم به بهترین شکل به مخاطب می‌نمایاند. و در نهایت او را بدین سو فرا می‌خواند که لذتها و زیبایی‌های آخرت بسی فراتر از این زیبایی‌ها و لذتهای دنیوی است. یکی از شگفتی‌های آفرینش که در قرآن به آن توجه شده گیاهان هستند که قرآن از انسان می‌خواهد با دقت بیشتر در آن نگریسته و در نحوه رسیدن میوه‌ها (انعام: ۹۹) و تنوع رنگی که میان گیاهان مختلف وجود دارد حل آنکه از آبی واحد سیراب شده‌اند و اینکه چگونه خداوند بعضی از آنها را بر بعضی دیگر از نظر میوه برتری داده است (رعد: ۴) دقت کند اما با این وجود فراوانند افرادی که در طبیعت پیرامون خویش از کنار گیاهان و سایر نشانه‌های خلقت عموماً با بی‌اعتنایی می‌گذرند ولی ناگهان دانشمندی ژرف بین پس از ماه‌ها یا سال‌ها مطالعه و تحقیق اسرار تازه و عجیبی از این گیاه را شرف می‌کند (۱۳، ۴۵).

مطلب شگفت‌آور و یا اعجاز این آیات طبیعت محور فقط از ظاهر این آیات استنباط نمی‌شود بلکه این مجموعه از آیات توجه انسان را به نمودهای آفرینش زیبای الهی جلب کرده، و با اشاراتی کوتاه و گاه به شکل تکرار بعضی از عناصر طبیعی زمینه رشد علمی بشر را بویژه در علوم تجربی فراهم می‌سازد (۲، ۱۶۲). آنچنان که در سوره ی نحل به نافع حیوانات، نزول باران، رویش گیاهان رنگارنگ، دریاها و کشتی رانی در آنها و نیز فواید غذایی و زیورآلاتی که در آنها بدست می‌آید به عنوان نشانه‌هایی اشاره می‌کند تا اندیشه‌ورزان به آفرینشگر جهان پی‌برند و زبان به تسبیح و ستایش یگانه خالق هستی بگشایند (همان، ۱۶۵).

در این نوشتار سعی بر آن شده است که به آیاتی پرداخته شود که در آنها سخن از طبیعت و مظاهر طبیعی به شکل کلی و گیاهان به شکل خاص اشاره شده است، البته گیاهانی که در تمثیلات قرآنی از آنها استفاده شده است. قرآن ضمن بکارگیری تمثیلات قرآنی به بیان معانی انتزاعی و اصول اعتقادی و اخلاقی در قالب تشبیه حسی پرداخته است. هدف این پژوهش بررسی آگیزه‌های قرآن از بکارگیری گیاهان در تمثیلات قرآنی و بیان ویژگی‌های هنری و محتوای تمثیلات گیاه محور در قرآن است و از سوی دیگر نیز اشاره به جنبه‌هایی از اعجاز علمی قرآن در زمینه گیاه‌شناسی و تغذیه و کشاورزی می‌باشد.

این مقاله ابتدا به مظاهر طبیعت و شیوه بکارگیری اجزای طبیعت در قرآن پرداخته است و در ضمن آن به اغراض دینی و تربیتی و اخلاقی آیات طبیعت محور پرداخته است و در کنار این تحلیل محتوایی اعجاز علمی در این آیات را نیز بررسی کرده است. سپس به معرفی انواع گیاهان ذکر شده در قرآن وارد شده و در گام بعدی غرض از کاربرد این گیاهان در قرآن دلالت معنوی آنها در آیات قرآنی را مورد تحلیل قرار داده است. در ادامه این پژوهش وارد بحث تمثیلات قرآنی شده و ابتدا به تعریف تمثیل قرآنی و تقسیم‌بندی آن اشاره کرده است و آنگاه بعد از این، به بیان اغراض خداوند از بکارگیری تمثیل در ساختار آیات پرداخته است. و در پایان نوشتار نیز به ذکر گیاهان بکاربرده شده در تمثیلات قرآنی و تحلیل محتوایی تمثیلات گیاه محور پرداخته است. این جستار کوتاه با بیان ویژگی‌های ادبی تمثیلات قرآنی گیاه محور و ذکر نتایج پژوهش پایان می‌یابد.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

مطالب اصلی

نام گلها و گیاهان در قرآن

قرآن در ضمن آیات خویش از رویدن گیاهان و میوه ها سخن به میان آورده و حدوداً نام ۲۰ نوع از گیاهان را در آیات خویش آورده است، چنان که نام ده ها نوع از آنها در روایات و احادیث ائمه اطهار علیه السلام آمده است و در این میان بیش از همه بر سودمندی خرما تکیه شده است (۶، ۲۲).

خداوند متعال در قرآن بارها به گیاهان و درختان و گلها و میوه جات اشاره می کند و گاه آنها را در تقسیم بندی های خاصی ارائه می دهد. گاه آنها را گیاهان بهشتی و برخی دیگر را گیاهان دوزخی می نامد؛ مثلاً در توصیف گیاهان بهشتی از درختان «طوبی» «سدره المنتهی» «عنب» و «الرمان» یاد می کند (۱۸، ۱۶۸). و در توصیف جهنم از درختان جهنمی چون درخت «زقوم» اشاره می کند. گاه نیز قرآن از انواع میوه جات و درختان سخن گفته است و آنها را نعمت هایی برای آسایش بشر می داند (عیس: ۳۳-۲۸) و گاه نیز گیاهان را به گیاهان علوفه ای که خوراک دامها و حیوانات است و گیاهان میوه دار که خوراکی هستند تقسیم می کند و از آنها به عنوان «فاکهه و آبا» یاد می کند. غرض از فاکهه درختانی است که دارای میوه های گوارا و شیرین و دلچسب مثل انجیر انار، انگور و خرما.. است اما منظور از «آب» همان علف و گیاهانی است که در مراتع می روید و یا شاید غرض از آنها نیز میوه های خشکبار می باشد (همان، ۱۷۰).

قرآن کریم در برخی آیات به طور اجمالی تنها به ذکر نام گیاهان اکتفا کرده و گاه به شکل خاص از آنها یاد کرده است (۴۶، ۱۳). پژوهشگر قرآنی در هنگام خواندن و بررسی قرآن متوجه می شود که نام برخی گیاهان و یا میوه ها اغلب در کنار هم آورده شده است. این مجاورت واژگانی، جدای از ارائه تصویری دقیق از طبیعت و عناصر آن، می تواند اشاره ای به نکته ای علمی در مورد این درختان یا میوه ها ی باشد. (۱۹، ۳۱۶). گاه نیز اسم یک گیاه چندین بار در قرآن تکرار شده و گاه به نامهای مختلف از آن یاد شده است. همانطور که شاهد تکرار نام درخت خرما بیش از ۲۰ بار در قرآن هستیم. این تکرار می تواند دلیلی بر اهمیت این درخت در زندگی بشر و قدمت کشت این درخت در طول تاریخ بشر باشد. (همان، ۳۱۷).

بطور کلی می توان گفت که خداوند گاه به نام کلی گیاهان و اجزای گیاه اشاره کرده: مثل گیاه «نبات» (بقره: ۶۱/مؤمنون: ۵ و..)، کشت و زراعت «زرع» (انعام: ۱۴۱/کهف: ۱۱ و..)، درخت «شجره» (بقره: ۵/واقعه: ۲). گیاه خشک و خرد شده «هشیم» (کهف: ۴۵)، دانه «حب» (بقره/انبیاء: ۴۷)، و همچنین گیاه خورد و چراگاه «آب»، سبزیها «بقل» گیاهان داربستی و غیر داربسی «معروشات» غیرعروشات، خار سمی «ضریع»، صنوان و غیر صنوان، کشت «حرث»، میوه «فاکهه» برگ «ورق» هسته «نوی» بقایای خشک شده گیاه «حصید»، عصاره «عصر» (۱۳، ۴۸-۴۷).

و در برخی آیات دیگر نیز نام تعدادی از گیاهان را ذکر کرده است مثل: خرما «نخل» (کهف: ۳۲/شعراء: ۱۴۸ و طلع: شکوفه خرما رحمن: ۱۱/عیس: ۲۹ و پوسته نازک هسته خرما «قطمیر»، و نوعی از خرما «لینه» و شاخه خشک خرما «عرجون» و شکاف هسته خرما «فتیل» در آیات دیگر)، زیتون «زیتون» (نور: ۳۰/تین: ۱) انگور «عنب» (بقره: ۲۶۶/رعد: ۴ و..)، انار «الرمان» (انعام: ۹۹/رحمن: ۶۸)،

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

گندم «سنبله» (بقره: ۲۶۱/یوسف: ۴۴-۴۳)، کدو «یقطين» (صافات: ۱۴۶)، خردل «خردل» (انبیاء: ۴۷/لقمان: ۱۶، انجیر «تین» (تین: ۱)، ریحان «ریحان» (رحمن: ۱۲/واقعه: ۸۹) و سدر «سدره»، درخت مسواک یا اراک «خبط» زنجبیل «زنجبیل»، گز «اثل»، عدس «عدس»، خیار «فتاء»، پیاز «بصل»، سیر یا گندم «فوم»، موز یا افاقیا «طلح»، طوبی «طوبی»، زقوم «زقوم»، ترنجبین یا گزانگبینا گل‌سنگ «من»، (همان، ۴۷).

البته در آیات قرآن توجه به این نکته ضروری است که برگرداندن اسامی ذکر شده از زبان عربی به فارسی باعث مشتبه شدن نام گیاه شده، که البته در این موارد اغلب به کتاب «مفردات» راغب اصفهانی استناد می کنند، گرچه گاه بعضی تفاسیر و کتابها نظری مخالف با آن داده اند که طبیعی است، آنچه باید گفت این است نباید مفهوم قرآنی را تنها به یک مورد خاص منحصر کرد بلکه می توان از آن به عنوان یکی از مصادیق آیه یاد کرد؛ مثلاً مفسرین برای درخت «زقوم» و «طوبی» که نمونه ای در دنیا ندارد گاه گیاهانی مشابه به عنوان معادل ذکر می کنند (همان: ۴۶).

دلالت رمزگونه گیاهان در قرآن

تمام گیاهانی که از زمین می رویند از هر نظر مهم و آیت روشنی از عظمت خداوند می باشند. گیاهانی که در قرآن کریم از آنها اسم برده شده هم از نظر خواص و کاربرد غذایی و اقتصادی و زیبایی و هم از جهت اشاره به رویدادها و اتفاقاتی که همراه با نام این گیاهان آمده از اهمیت ویژه ای برخوردارند. در بعضی آیات این گیاهان یک اشاره و نشانه ای برای یک نکته علمی و یا پزشکی یا اخلاقی می باشند.

آنگاه که آیات پیرامون طبیعت سرسبز و یا طبیعت خشک شده گیاهان می چرخد، سخن یا پیرامون بیان اصول سه گانه عقیده «توحید، نبوت، معاد» است، یا هدف ارشاد و بیان نکته ای علمی و اخلاقی است، یا قرآن با طبیعت ناطق بشر غافل را پند و اندرز می دهد و گاه نیز خداوند با دقت و ظرافت جلوه ای از اعجاز علمی قرآن را به انسان نمایانده و درهای پیشرفت علوم تجربی را به روی بشر می گشاید. گاه نیز اشاره به زیبایی و شکوه و آرامش بخشی و دل انگیزی طبیعت می کند.

می توان گفت که اغلب جاهای که قرآن آیاتی پیرامون دانه ها «حب» «خردل» «سنبله» می آورد زمانی است که می خواهد نعمت، کرم، علم، قدرت، و وحدانیت و عدل خود را به بندگان یادآور شود (۶، ۱۶). قرآن حتی زمانی که به رنگ گیاهان اشاره می کند هدف فقط بیان سرسبزی یا زردی گیاهان نیست بلکه این سبزی یا زردی نمادی است تا سخن را بهتر و و روشتر به مخاطب بفهماند. مثلاً در آیه ۹۹ سوره انعام بین زندگی و رنگ سبز ارتباط برقرار می کند. آری: رنگ سبز رنگ شادی و حیات است همانگونه که در گیاهان نشانه خرمی و طراوت است. و آنگاه که سخن پیرامون خشکی و ویرانی است از رنگ زرد استفاده می کند (۹، ۳۵۴).

پژوهشگران معاصر ثابت کرده اند که سلول های شبکه که رنگ سبز را دریافت کرده حدود ۸۰ درصد از سلولهای شبکه هستند درحالی که برای رنگ قرمز و آبی ۲۰ درصد از این سلولها فعال می شود و این خود می تواند یکی از دلایل آرامش بخشی و شادی بخشی رنگ سبز به انسان باشد. (همان، ۳۵۹). در ضمن خداوند آنگاه که می خواهد تکیه گاه و یا لباسهای بهشتیان را

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

وصف کند، آنها را سبز رنگ معرفی می کند همانطور که در آیات ۷۶ سوره الرحمن و ۲۱ سوره ی انسان دیده می شود (همان، ۳۶۸).

گاه نیز که در قرآن از گیاهان یاد شده است اشاره ای به نقش مهم گیاهان در تداوم زندگی بشر است. مثلا در آیه ۳۷ سوره ابراهیم، آنگاه که حضرت ابراهیم به خشکی مکه و بی آبی زمین مکه یاد می کند دلیلی بر نقش حیاتی گیاهان در زندگی بشر است و یا آنگاه که در آیه ۲۵ حضرت مریم از بی آبی و نبود غذا تا حدی به تنگ آمده و آرامشش را بخاطر حاملگی از دست داده است خداوند او را به سمت آب و درخت خرما هدایت می کند. اینها همه دلایلی است که گیاهان و میوه ها در خدمت حیات بشر و سلامت جسم و روح او هستند.

گاه نیز که از گیاهان سخن به میان آمده است در واقع از ارتباط ویژه بین اجزای طبیعت و نظام حاکم بین گیاهان سخن گفته شده است و به زبان دیگر می توان گفت در آنها اشاره ای به اعجاز علمی در قرآن است. یکی از این موارد آیات ۵۳ سوره طه و ۷ شعراء است. که به این نکته اشاره می کند که گیاهان نیز چون حیوانات و انسانها دارای زوجیهایی هستند. و همان طور که می دانیم، در سال ۱۷۳۱ میلادی کارل لینه زیست شناس سوئدی این موضوع را کشف کرد که گیاهان نیز مانند سایر جانداران دارای جفت نر و ماده هستند که این موضوع به سرعت مورد قبول قرار گرفت. در حالی که موضوع زوجیت گیاهان در قرن هجدهم کشف شد قرآن کریم ۱۴۰۰ سال پیش به صراحت از آن سخن گفته است.

برخی آیات قرآن که در آن از گیاهان و سایر عناصر طبیعی یاد شده است در واقع با زبان غیر مستقیم گیاهان و طبیعت را دارای درک و شعور دانسته است (اسری: ۴۴). و اشاره ۳۱ ای به اصل تسبیح و خشوع در مقابل خداوند می کند. هر موجودی دارای مرتبه ای از علم است و با همان درک و شعور آفریدگار خویش را شناخته و زبان به تسبیح آن می گشاید البته تسبیح موجودات بدین شکل است که طبق امر خداوند مسخر انسان بوده و از زمین سر برآورده و در خدمت انسان و منافع او هستند (۳، ۱۵). فرمانبردار بودن گیاهان در مقابل فرامین آفریدگار یکتا و رویدن و رشد کردن و میوه دادن آنها، در واقع همان عبادت و تسبیح گیاهان است. همان طور که در قزون معاصر یکی از دانشمندان «کلو باکستر» طی تحقیقات و آزمایشاتی با استفاده از دستگاهی مشابه دروغ سنج شواهدی مبنی بر اینکه گیاهان نیز احساس دارند و می توانند به نوبه ی خود در قبال اتفاقات و اعمال اطراف خود واکنش نشان دهند ارائه داد (۱۴، ۶۳).

که نیز قرآن برای تشویق به کار نیک و بهشت و بیم دادن انسانها از کارهای ناروا و گناه و تصویر جهنم از گیاهان بهره گرفته است. بطور مثال آنگاه که از درخت سدره المنتهی یاد کرده است آنجایی است که بهشت پرهیزکاران است و محل آرامش و تنعم بهشتیان است. و برای بیم دادن و ملموس کردن عذاب جهنم به درخت «زقوم» و یا «ظل من یحموم» اشاره می کند. (۱۸، ۱۷۰). از سویی دیگر گیاهان در قرآن رمز بهجت و نشاط برای بشر هستند. با چشم اندازهایی که از ترکیب گیاهان و درختان و گلها در کنار آبهای روان بوجود آورده، چشم اندازی زیبا و دل انگیز برای بشر خلق میکند که او را به وجد آورده و شاد میکند، چون تماشاگر آنها به جسم و جان وی آرامش می بخشد «آیه ۸۵ حج» (۱۴، ۶۶). در واقع در این گونه آیات، گیاهان رمز برکت و شادی و آرامش برای بشر هستند.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

فوائد گلها و گیاهان در پرتو قرآن

گلها و گیاهان در زندگی بشر نقشی اساسی ایفا می کنند، چون از انواع محصولات آنها و پوست و دانه ها و شاخه های آنها استفاده های خوراکی و دارویی زیادی می شود. اهمیت دارویی و تغذیه ای گیاهان ازدیرباز برای بشر آشکار شده و همواره ذهن وی را به خود مشغول داشته است. ما آنگاه که از سلامت جسم و یا بهداشت روان سخن میگوئیم تأثیر گیاهان را همه گونه در دانش تغذیه و پزشکی و حتی در علوم کشاورزی و زیبایی شناسی به وضوح می بینیم. قرآن نیز که کتاب هدایت و تربیت بشر است، آنگاه که از این میوه ها و گیاهان یاد می کند به نوعی به خواص و فوائد گیاهان نیز اشاره میکند.

در این جستار کوتاه به نام برخی گیاهان مطرح شده در قرآن «زیتون، انگور، خرما، انار، انجیر» و فوائد پزشکی و تغذیه ای آنها اشاره می شود و سپس به آیاتی که با ذکر نام گیاهان در واقع اشاره ای به بعضی دستاوردهای علم کشاورزی داشته است نیز پرداخته می شود.

زیتون

زیتون بدون شک یکی از درختان بسیار مهم می باشد که در کتاب های مقدس مانند قرآن و تورات و انجیل از آن یاد شده است. مصرف زیتون با توجه به حضور اسیدهای چرب اشباع، باعث کاهش چربی خون، پایین آورنده کلسترول خون است. روغن زیتون از روغن سایر گیاهان ارزش بیشتری داشته دارد و میوه و روغن زیتون برای تقویت بدن و تقویت ماهیچه ها بکار می رود (۱۹، ۳۱۷). برگهای درخت زیتون نیز خواص دارویی داشته و از روغن آن نیز برای روشن کردن چراغ های روشنایی بخش استفاده شده است. همانطوری که در آیه ۳۵ سوره نور نیز به این نکته اشاره شده است. در ضمن قرآن در این آیه این نکته را یادآور شده است که روغن ناب زیتون بهترین روغن برای روشن کردن چراغ است و بهترین روش نگهداری آن نیز نگهداری در شیشه است تا سالمتر مانده و خواص خود را حفظ کند.

خرما

خرما درختی بسار مفید و ارزشمند برای بشر در طول تاریخ بشر تلقی میشود و همواره محصولات مختلف آن در چرخه زندگی بشر نقشی مهم ایفا کرده است. درخت خرما از جمله درختانی است که تمام اجزای آن مورد استفاده بشر قرار میگیرد. از میوه های مختلف آن استفاده خوراکی و طبی می شود از پوست تنه آن و شاخه های آن استفاده زیبایی و تزئینی و دارویی می شود، از هسته آن در صنعت دارویی استفاده شده و از شیر آن نیز استفاده می شود و حتی از تنه آن محصول به نامی پنیر خرما برداشت می شود که بسیار مقوی است. و گونه های مختلف این درخت هر کدام خواص و ویژگیهای تغذیه ای و دارویی خاص دارد. به راستی که دقت در خلقت این گیاه و ساختار و میوه آن نشانه ای روشن از وجود خالق مدبر برای آن است.

میوه درخت خرما شامل محرکهایی است که باعث تقویت ماهیچه های رحم در آخر ماههای حاملگی میشود و از یکطرف به انبساط دهانه رحم در دوران زایمان و کاهش خونریزی هنگام زایمان بسیار کمک میکند و بخاطر طبع گرمی که دارد و ارزش بالای غذایی که برای این گیاه شمره شده است برای تغذیه مادران شیرده و تقویت شیر آنها بسیار مفید می باشد (همان). و شاید

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

آنگاه که خداوند در ایه ۲۵ سوره مریم به حضرت مریم امر می‌کند که از میوه درخت خرما برچیند و بخورد، در واقع به همین نکته ها و ارزش دارویی و تغذیه ای درخت خرما اشاره کرده است. چون این میوه هم برای تقویت کلی بدن مفید است و هم به زایمان راحتتر کمک میکند و از سوی دیگر بخاطر فشار روحی که حضرت مریم بخاطر حاملگی و تنهایی و وضعیت خاصش تحمل می کرد خوردن خرما باعث کاهش استرس و تسکین روحی وی نیز می‌شد.

انگور

انگور میوه ای است که گونه های مختلف آن باعث تولید انواع فرآورده های خشک بار شده و برگ و عصاره و دانه آن هم استفاده دارویی و تغذیه ای دارد و از میوه آن نیز شیره ای بدست آمده که بسیار لذیذ و مقوی است این میوه دارای ارزش تجاری و اقتصادی زیادی برای بشر نیز می باشد.

میوه ای است که دوبرابر گوشت در بدن حرارت ایجاد می کند. و گونه های مختلف انگور باعث تولید انواع فرآورده های خشکبار می شود. محصولات مختلف که از انگور بدست می آید باعث تقویت بدن در مقابل بیماریهای مختلف شده و باعث آرامش بدن و تقویت مغز میشود. کشمش که خشکبار بدست آمده از انگور است حاوی مقدر زیادی آنتی اکسیدان است که بدن را در مقابل بیماری های زیادی محافظت می کند (۱۹، ۳۱۷).

انار

انار که به عنوان یک غذای خوب و داروی باارزش در درمان بیماریها تلقی می شود، همه اجزای آن در خدمت منافع انسان می باشد. میوه های تر و خشک آن، نوشیدنی که از آن بدست می آید، گلهای درخت انار و حتی پوست انار ارزشمند بوده و مورد استفاده قرار می گیرد.

انار تقویت کننده بیماران قلبی است و برای رفع التهاب معده و درد قلب بسیار مفید است. نوشیدنی انار خنک کننده و آرامش بخش است. میوه انار در درمان بیماریهای کبدی و بیماریهای چشمی و دندانانی مفید است. پوست انار باعث حفظ کیفیت میوه انار برای مدت طولانی می شود به طوری که حداکثر تا شش ماه می توان از آن نگه داری کرد (۱۹: ۳۱۶). قرآن در آیات ۹۹ و ۱۴۱ سوره انعام و ۶۸ سوره الرحمن به این میوه اشاره کرده است که شاید به نوعی اشاره به ارزش غذایی بالای این میوه برای بشر باشد، و از سوی دیگر نظمی که در خلقت دانه های انار مشاهده می شود خود دلیلی بوجود نظم در گستره آفرینش خداوندی است.

انجیر

نسبتا ملین، تسکین دنده و هضم کننده و خلط آور می باشد. باعث افزایش شیر مادر شده و خاصیت نیروزایی دارد، خشک شده انجیر یکی از کالاهای مهم بازرگانی بوده و شربت این میوه درارای خاصیت ملین بوده و برای مصرف جوانان و سالمندان بسیار مفید می باشد (۱۹: ۳۱۵).

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

در سوره ۷۱ تین آن گاه که از انجیر در کنار زیتون نام برده شده است شاید در واقع فواید دارویی انجیر مورد اشاره قرار گرفته است البته اگر انجیر و زیتون را در این سوگند قرآنی به عنوان نام دو میوه و نه نام دو مکان در نظر بگیریم. اخیراً دانشمندان ژاپنی برای درمان دست یابی به یک نوع پروتئین برای حفظ سلامت جسم انسان و درمان بعضی بیماریها به دارویی دست یافته اند که از ترکیب ابه ۷ انجیر و زیتون به دست می آید و جالب اینجاست که تین در قرآن نیز یکبار و زیتون نیز ۶ بار به شکل صریح و ۱ بار به شکل غیر صریح آمده است. این پژوهشگران آنگاه که به آیات برخورد کردند و به اکتشاف خود نیز نگاه کردند باعث شد که به اعجاز علمی قرآن ایمان پیدا کرده و به اسلام ایمان بیاورند.

میوه های درختان انار، انگور و خرما و زیتون که به ذکر فواید آنها پرداخته شد در کنار ترکیبات مشترکی مثل روغن، آب و پروتئین و مواد معدنی و قندی که دارند و خواص دارویی مشترک که برای آنها ذکر شد، اما هر کدام از آنها نیز دارای ویژگیهای خاص خود است و اگر خوب دقت شود نظمی که در چینش میوه های درخت خرما و انگور و انار است خود دلیلی بر کنار هم آمدن آنها در آیات قرآن است تا نشانی بر نظم در دایره خلقت خداوندی باشد. گیاهان پنجگانه که در بالا ذکر شد جزء گیاهانی هستند که همه اجزای آنها از پوست و میوه و برگ و خشکبار آنها، برای حیات جسمی و روانی و رونق زندگی اقتصادی بشر مفید است. همانطور که در ابتدا گفته شد گاه فائده ذکر گیاهان در آیات قرآنی به اشاره آنها به استفاده بهینه از محصولات کشاورزی و یا اشاره به پرورش و کشت صحیح محصولات کشاورزی بر می گردد که در اینجا ما بررسی دو آیه از این آیات می پردازیم.

قرآن در آیات ۴۶ و ۴۷ سوره یوسف صریحاً بشر را به دقت و مراقبت در امر کشت و برداشت و نگهداری صحیح محصول امر کرده است. خداوند می فرماید که بشر از محصولات کشاورزی بهره بگیرد و آنچه مزید بر نیاز است برای مواجهه با حوادث ناگهانی و شرایط سخت مثل خشکسالی نگه دارد. اگر خوب دقت شود می بینیم که خداوند در این آیات توجه انسان را به بکارگیری روش های علمی صحیح برای نگهداری مواد غذایی بویژه گندم جلب کرده است. قرآن در این آیات گفته که برای اینکه محصول در طی زمان طولانی حفظ شده و سالم بماند در خوشه ها «سنبله» نگهداری شود. جالب است که بدانیم که از منظر علم جدید نیز بهترین راه نگهداری گندم و سایر غلات نگه داری و ذخیره آنها در خوشه ها و پوستشان است تا هم با استفاده از رطوبت طبیعی ارزش غذایی خود را حفظ کرده و هم به دور از هوا و آفات بمانند. این دستاورد جدید بشر است در حالی که خداوند هزاران سال پیش در قرآن به این نکته اشاره کرده است (۲۱، ۱۶).

شاید بتوان گفت که خداوند در آیات ۳۲ سوره کهف ضمن ذکر گیاهان به روشهای صحیح کشت محصول و نهال های کشاورزی در یک باغ اشاره کرده است. حجت الاسلام قرائتی در تفسیر نور معتقد است که شاید بتوان گفت خداوند اصول باغداری یا احداث باغ های دلربا را در این آیه آموزش داده است.

آگاه که می فرماید: درختان کوتاه «اعناب» در وسط و درختان بلند «نخل» در اطراف باغ باشد و باغها با هم فاصله داشته باشد و اطرافشان باز باشد «جعلنا بینهما» و زمین هایی که در فاصله باغهاست باید کشت شود «بنیها زرعاً» و میان باغها آب جاریست و باید این باغها از آفات در امان باشد (۱۲، ۱۶۹).. پس در اینجا فقط هدف خداوند بیان ارائه یک تصویر زیبا از این باغ و تصویر انسان ثروتمند نیست، بلکه به نوعی به روش های کشت و باغداری نیز اشاره کرده است.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

تعریف تمثیل

این واژه از ریشه «مثل» است و «مثل» به معنای شبیه و نظیر است بنابراین به اقتضای باب تفعیل، تمثیل نیز به معنای تشبیه کردن چیزی به چیزی دیگر است. در قرآن مجید کلمه مثل در هشتاد آیه و مثل در هشتاد و یک آیه آمده است. و به امثال جمع بسته می شود. و به معنای حکایات تمثیلی به معنای صفت، شبیه، داستانهای گذشته، تواریخ ایام گذشته و به معنای نمونه کامل و حجت آمده است (۱۶،۳۵).

در تعریف تمثیل عبد القاهر جرجانی می گوید تمثیل یکی از اقسام تشبیه به شمار می رود یعنی هر تمثیلی تشبیه می شود و هر تشبیهی تمثیل نیست (۴، ۱۵). در فرهنگ معین در توضیح واژه تمثیل چنین آمد است: «مثال آوردن، تشبیه کردن، مانند کردن، صورت چیزی را مصور کردن، داستان و یا حدیثی را به صورت مثال بیان کردن و داستان آوردن است (۱۵، ذیل تمثیل). آیت الله سبحانی در کتاب امثال القرآن، تمثیل را چنین تعریف می کند: چیزی را بر چیزی مانند کردن از طریق تشبیه استعاره و یا مجاز (۸، ۱۶). در مجموع می توان گفت تمثیل به معنای مثال آوردن است و تشبیه غیر محسوس به محسوس است تا مخاطب به درک بهتر و روشتر آن مفهوم عقلی نایل آید. اما در قرآن جدا از این تمثیل گاه منظور از تمثیل، داستانهای تمثیلی نیز هست که در واقع سمبلی برای بیان یک نکته اخلاقی یا دینی و ابزاری برای هدایت بشر و پند و اندرز به وی می باشند.

انواع تمثیلات قرآنی از نظر ساختار و دلالت بر معنا

در تقسیم بندی امثال قرآن سیوطی اینگونه امثال را از نظر ساختار به دو قسم تقسیم می کند: یک قسم امثال ظاهری که به آن تصریح شده است، یا واژه ی مثل در آیه ذکر شده است، یا اینکه در قالب تشبیه و با به کار بردن حرف «ک» بدان تصریح شده است. و دوم: امثال مخفی که واژه مثل در آن ذکر نشده است ولی مفهوم آن دلالت بر مثال دارد این دو مثال را واضحه یا کامنه نیز گویند. البته نوعی از امثال را نیز داریم که به عنوان مثال سائره یا همان ضرب المثلها است که بیشتر در زبان عوام کاربرد دارد (۱۷، ۳۹). اگر چه امثال قرآنی جزء ضرب المثلها نیستند اما برخی آیات قرآن و یا تمثیلات قرآنی نیز چون ضرب المثل در میان مردم بکار می روند.

آیت الله سبحانی در کتاب امثال القرآن تمثیلهای قرآنی را از نظر محتوا به سه قسم تقسیم می کند: تمثیل رمزی، تمثیل داستانی و تمثیل طبیعی «ساده اخلاقی». تمثیل رمزی همان است که از زبان حیوانات و گیاهان نقل می شود و همان چیزی است که اسلوب کتاب کلیله و دمنه و منطق الطیر عطار نیشابوری بر آن بنیان شده است. تمثیل داستانی: بیان احوالات گذشته بخاطر پند و عبرت از آنها و به دلیل تشابه بین آن اقوام و سرنوشتشان و وقایع موجود مفید است. و تمثیل طبیعی: تشبیه غیر محسوس به محسوس است بشرط اینکه مشبه به از امور حسی باشد. امثال قرآنی یا تمثیل قصصی هستند یا تمثیلات طبیعی ما در قرآن تمثیل رمزی نداریم (۸، ۱۸-۱۶).

بیشتر تمثیلات قرآنی از نوع معقول به محسوس هستند، چرا که این نوع تمثیل با ایجاد ارتباط بین مفهوم عقلی و انتزاعی و امری حسی به خوبی امور ذهنی و واقعیات دور از ذهن و مفاهیم اخلاقی را برای ذهن انسان مجسم کرده و به تصویر می کشد و با

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

این روش راه دریافت بسیاری از مفاهیم والای اخلاقی و اعتقادی را برای بشر هموار کرده است (۲۰، ۳۹). داستانهای تمثیلی در قرآن واقعی اند و بر خلاف داستانهای بشری ساخته دست خیال و ذهن نیستند. آنچه روایت می شود از حقیقت ناب سرچشمه گرفته و هدایتی است برای همه بشریت و می تواند دردهای بی درمان بشری را التیام بخشیده و درمان کند (۱۱، ۶). قصد پژوهش حاضر از تمثیلات قرآنی آن دسته از تمثیلات است که به شکل صریح به تمثیل بودن آنها اشاره شده است و شامل تمثیلات داستانی و تمثیل ساده طبیعی می باشد.

ویژگی های هنری تمثیلات قرآنی

قرآن که کتاب هدایت و رشد انسان است و کتابی است که مخاطبش تمام بشریت در طول تمام سده ها است مراد خود را به گونه ای عرضه داشته است که همه ی انسانها تا روز قیامت آن را دریافته و به کار بندند. از آنجایی که بهترین روش تفهیم معارف عقلی و تبیین مفاهیم دینی و اعتقادی برای توده مردم استفاده از زبان تمثیل است، قرآن کریم نیز برای تحقق آرمانهای خود از زبان تمثیل بهره گرفته است تا حقایق و واقعیات دور از ذهن برای مردم ملموس و قابل درک کند.

تمثیلات قرآنی درای ویژگی های هنری و زبانی خاص خود هستند. دارای دقت و نکته سنجی های بسیار ظریف در شبیه سازی و برقراری ارتباط بین مفاهیم عقلی و محسوس هستند. تمثیلات داستانی در اینکه واقعی هستند، آنچنان زیبا به تصویر کشیده شدند که اعجاب مخاطب قرآن را برانگیخته و ملال و خستگی را از وی دور می کنند. نصیری در مقاله خود پنج ویژگی مهم برای تمثیلات قرآنی بر می شمرد: محسوس جلوه دادن مسائل، ایجاز و تلخیص در کلام، ایجاد تنوع در بیان مطالب، تذکر و برانگیختن اندیشه بشر، توضیح و تقریر مطالب (۲۰، ۴۴-۴۲). اما یکی از مهمترین تفاوت تمثیلات قرآنی با تمثیلات بشری در این است که مثل قرآنی هرگز رنگ کهنگی به خود نمی گیرد، و در میان تمام اعصار مصداق و استفاده پیدا میکند. بطور کلی از جمله ویژگی های تمثیلات قرآنی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- مثلهای قرآنی مورد ندارد، یعنی حادثه ای خاص باعث نزول آن نشده است، و تنها علم و حکمت الهی عامل نزول آن بوده است. موضوعات تمثیلات قرآنی همیشه نو تازه هستند و در همه موارد کلیت دارند، برخلاف خیلی از تمثیلات دیگر که تا حدی جایگاه زمانی خود را از دست داده اند و کهنه شده اند.

۲- واژگان بکار رفته در تمثیلات قرآنی واژگان فصیح و بلیغ هستند که در ترکیبی بسیار مناسب و هماهنگ با خود قرار گرفته اند.

۳- داستانهای تمثیلی ساخته خیالپردازی نبوده بلکه زاینده حقیقت و برگرفته از حوادث رخ داده هستند. و عناصر و شخصیت های آنها نیز موجودات خیالی نبوده بلکه انسانها و عناصر طبیعت می باشند.

۴- تصویرپردازی در تمثیلات قرآنی بسیار دقیق است و اجزای تمثیل چون حلقه های یک زنجیر در کنار هم قرار گرفته و و به هم متصل هستند. این تصاویر تصاویری چندجزئی هستند که اغلب هر جزء مشبه، مقابلی در مشبه به دارد و چنان پیوند مکی بین این اجزاست که اگر یک جزء از آن برداشته شود تصویر مورد نظر از بین می رود. چون این تصاویر همین گونه در اثر

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

خیالپردازی پشت سرهم چیده نشده است بلکه ساخته علم و حکمت و هنرمندی زیبای خداوند در قرآن هستند، آنگونه که در آیه ۳۵ سوره ی نور دیده می شود.

۵- علاوه بر وجود ایجاز در تمثیلات قرآنی، داستانهای تمثیلی قرآن بسیار طولانی نبوده و گاه شامل یک یا دو آیه کوتاه می باشند اما معنای مورد نظر را به شکل کامل و دقیق به مخاطب ارائه می دهند.

۶- هدف از تمثیلات قرآنی گزارشگری تاریخی نیست، بلکه در پس هر تمثیلی و داستان تمثیلی آموزه ای اخلاقی و یا نکته ای عقیدتی نهفته است.

۷- شیوه ی بیان و انتخاب واژگان و شیوه ی بیان و ارائه مطالب در تمثیلات قرآنی متنوع است. در این تمثیلات گاه یک معنا و یا یک اصل اخلاقی یا اعتقادی به شیوه ها مختلف بیان شده تا هم مخاطب قرآنی دچار ملال نشده و هم معنا در روح و جان مخاطب اثر گذاشته و ماندگار شود، همانطور که در آیه ۲۴ یونس و ۲۰ حدید یک معنا که گذرا بودن دنیا و فانی بودن دنیا است به دو شیوه بیان شده است تا هم معنا در ذهن مخاطب جای گرفته و هم به انسانهایی که دنیا مدار هستند هشدار داده شود.

۸- تمثیلات قرآنی تابلوهایی دقیق از زندگی دنیوی و اخروی، حق و باطل و حالات روحی مومنان و کفار و معاندان است و آنچنان روح حیات در آنها جاری است و آنچنان بالطافت و ظرافت معانی را به شکل جزئی به تصویر کشیده است که گویا انسان با چشم خویش آنها را دیده و با دستان خود لمس می کند. پس داستانهای تمثیلی و تمثیلات ساده و طبیعی در قرآن دارای روح زندگی و پویایی هستند و استفاده از عناصر طبیعت در آنها بسیار به این حالت آنها کمک می کند.

انتقال معنا در پرتو تمثیلات قرآنی

تمثیلات قرآنی همواره ابزاری برای پند و اندرز و هدایت بشر به سوی خوبیها و بر حذر داشتن او از بدیها و کژیها و ناراستیها می باشد. خداوند با ذکر داستانهای تمثیلی، بشر را به اندیشه و تأمل در عرصه هستی فراخوانده و نشانه های توحید و رستخیز را به وی می نمایاند. آری بحق باید گفت که « تمثیل از جمله شیوه های بیانی است که برای مخاطبان و خوانندگان بسیار جذابیت داشته است، و در پرده برداری از معانی و به تصویر درآوردن حقایق در زیباترین صورتها نقشی اساسی ایفا می کند» (۴۱، ۲۰).

نویسنده کتاب أمثال القرآن با نظر به آیات قرآنی سه هدف و انگیزه برای کاربرد تمثیلات قرآنی بیان می کند: تذکر و یادآوری - تفکر و اندیشیدن- تفکر عالمانه (۱۷، ۱۶) که شاید غرض از تفکر عالمانه همان تأمل در ژرفای معانی آیات قرآن و درنگ در نظم حاکم در بین اجزای خلقت و طبیعت باشد. قرآن کریم در مواردی از طریق تمثیل های طبیعی و با ارائه توصیه هایی در خصوص نحوه بهره مندی از امکانات طبیعی، سعی در اصلاح رفتارها و مناسبات اجتماعی دارد (۲۸، ۳). همانگونه که در آیه ۲۶۱ سوره بقره تمثیلی پیرامون انفاق و روش صحیح و آداب انفاق ذکر شده است. و در واقع کمتر مثلی در قرآن یافت می شود که به آموزه یا

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

نکته ای اخلاقی اشاره نداشته باشد از این رو شاید بتوان گفت بخش اعظمی از تمثیلات قرآن تمثیل طبیعی و ساده به حساب می آیند (۷، ۶۸-۵۷).

گاه نیز تمثیلات قرآنی ابزاری برای بیان دقیق حال مشبه و بیات تفاوت بین دو مفهوم مثل هدایت و گمراهی است همانگونه که در آیه ۲۲ سوره انعام می بینیم که کفر و عدم و هدایت به مرگ و ظلمت و هدایت به نور و زندگی تشبیه شده است. گاه نیز تمثیلات قرآنی به ترسیم دقیق چهره مشبه به و صفات آن می پردازد تا تصویری جاودان و تأثیر برانگیز از حق در ذهن مخاطب ایجاد کند تا بعد از آن مخاطب به شکل ملموس حقایق معنوی و اعتقادی را درک کرده و به راه حق درآید. مثلاً آنگاه که در سوره رعد آیه ۱۷ برای ترسیم چهره حق و باطل منظره ای از واقعیت طبیعی و صحنه ای از فعالیت انسانی را تشریح کرده است. سیمای حق در منظره اول به آب درون جویبارها و در صحنه دوم به فلز در حال ذوب شدن تشبیه شده است، و باطل در هر دو مثال به کف تشبیه شده است، زیرا کف با آن ماهیت پنداری و بی ارزشی خود هم روی آب جاری تشکیل شده و هم روی فلز در حال ذوب، و پس از مدتی خود به خود محو می شود. اما آب و فلز باقی می ماند و منشأ فواید فراوان خواهد شد آنچنان که حق پاینده است و منشأ همه خیرات است (۳، ۱۹).

گاه نیز تمثیل ابزاری برای مدح خوبی ها و یا ذم زشتی ها که مشبه هستند واقع می شود. مثلاً قرآن در آیه ۱۷۶ سوره اعراف برای زشت نشان دادن چهره واقعی شخص هوا پرست که بعد عمری نیکوکاری و دانشمند بودن به راه گناه و زشتی افتاده است از تمثیل سگی که له له زده و زبانش را تکان می دهد استفاده کرده است. یا اینکه عالم بی عمل را به الاغی که فقط کتاب حمل می کند و از محتوای آن خبر ندارد. این نوع از تمثیلات آنچنان تصویر را زشت نشان می دهد که انسان دچار حالت نفرت و بیزارگی از آن حالت شده و از آن دوری می کند.

و گاه غرض از تشبیه تمثیل بیان وجود مشبه به است چون آن مشبه که یک اصل عقیده است بعید شمرده شده یا انکار می شود. مثلاً آنگاه که در سوره یاسین امکان وقوع زنده شدن مردگان رستخیز بعید شمرده میشود خداوند به برافروختن آتش از درخت سبز اشاره می کند. و می فرماید همان گونه که افروختن آتش از درخت سبز که با تری در تعارض است ممکن است، پس زنده شدن مردگان نیز امکان پذیر است.

جلوه های گیاهان در تمثیلات قرآنی

همانطور که در بحث نام گیاهان ذکر شده در قرآن گفته شد، در قرآن از گیاهان به دو شکل عام و خاص یاد شده است. اما از مهمترین گیاهانی که در در تمثیلات گیاه محور از آنها استفاده شده است می توان به «زیتون، نخل، عنب، سنبل، خردل، شجره، الشجر الأخضر، نبات، زرع، حرث و حبه، هشیم، شطأ، حبه» اشاره کرد.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

بعضی از این گیاهان فقط در این تمثیلات گیاه محور بکار رفته و برخی دیگر نیز فقط در دو یا سه آیه دیگر تکرار شده است، مثلاً «هشیم» فقط در آیه ۴۵ سوره کهف بکار رفته است و خردل نیز فقط در آیه ۴۷ انبیاء که مشتمل بر تمثیل است و در آیه ۱۶ لقمان بکار رفته است. که یقیناً در ذکر این واژگان در این چند موضع اسرای بلاغی و علمی نهفته است. اما برخی دیگر از این واژگان هم در تمثیلات گیاه محور بکار رفته است و هم در سایر آیات قرآن از آن یاد شده است.

از لحاظ میانگین تکرار باید گفت که از میان میوه‌ها بیش از همه از خرما و انگور در تمثیلات استفاده شده است، به این دلیل که این میوه‌ها وارزش بسیار آنها از دیرباز برای بشر شناخته شده بوده اند، پس کاربرد آنها در تمثیلات به درک بهتر مفاهیم کمک میکند. از میان نام‌های کلی گیاهان نیز بیشتر از «شجره» و «نبت» یاد شده است و بعد از این دو باید از «زرع» یاد کرد که اغلب منظور از آن انواع گیاهان «خوراکی، علوفه، سبزیجات، زینتی» می باشد. نکته ای که باید بدان اشاره شود این است که اغلب گیاهانی که در این تمثیلات و سایر تمثیلات از آنها یاد شده است گیاهانی است که در جزیره العرب و حومه آن کشت می شده است و بخشی از منافع آنها برای اعراب آن زمان که مخاطب نخستین آیات بوده اند مشخص بوده است.

تحلیل محتوایی تمثیلات گیاه محور

در تمثیلات قرآنی عمدتاً از عناصر طبیعت مثل آسمان و زمین، آب، خاک، گیاهان و حیوانات، و کوهها و سنگها استفاده شده است. تادر عین بیان قدرت خداوندی و عظمت ذات مقدس خداوند به مظاهر توحید آفریدگار یکتا در عرصه هستی اشاره شود و در عین حال تمثیلات در واژگان و ترکیب‌های دل انگیزی برای بشر بیان می‌شوند تا مفاهیم عقلی و اعتقادی به شکل محسوس در مقابل جسم انسان مجسم شوند و روح کنجکاو و حقیقت جوی بشر را قانع کنند. در این مقاله سعی شده است که به تحلیل محتوایی برخی از این تمثیلات پرداخته شود و به جنبه های اعجاز علمی و ادبی این تمثیلات نیز تا حدی اشاره شود.

انفاق در آینه ی تمثیل

آیات ۲۶۱ و ۲۶۵ و ۲۶۶ سوره ی بقره آیاتی هستند که پیرامون انفاق نازل شده اند و هر سه آیه مشتمل بر تمثیل هستند و محور اصلی این سه تمثیل نیز گیاه است پس ابتدا به تحلیل محتوایی آنها پرداخته و بعد به اعجاز مطرح شده در آنها می پردازیم:

خداوند در آیه ۲۶۱ سوره بقره می فرماید: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ «مثل آنان که اموالشان را در راه خدا انفاق می کنند مثل دانه ای است که هفت خوشه برویاند، در هر خوشه صد دانه باشد، و خدا برای هر که بخواهد چند برابر کند و خدا بسیار عطا کننده و داناست». خداوند در این آیه برای ارزشمند نشان دادن انفاق و پاداش بسیاری که به انفاق کنندگان داده می‌شود، انفاق را مثل کاشتن دانه ای دانسته است که هرگاه آن را بکاری آنگاه که محصول دهد از آن دانه خوشه ها بروید که این خوشه ها شامل صد دانه است.

اینجا باید اشاره ای به نکته ای ظریف که در این تمثیل هست، کرد. هر دانه ای در هر زمینی، هفت خوشه که هر خوشه صد دانه باشد نمی رویاند. باید دانه سالم باشد و زمین مستعد و زمان مناسب و حفاظت و مراقبت هم کامل باشد. پس دانه انفاق نیز باید از مال حلال و با قصد قربت و بدون منت و با شیوه ای نکو و در زمان مناسب صورت بگیرد، تا اثرات بسیار مفیدی در

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

زندگی دنیوی و اخروی بشر داشته باشد (۱۲: ۴۱۸). در اینجا استفاده از فعل «ینفقون» و «فی سبیل الله» اشاره به دو نکته مهم می کند یکی اینکه انفاق باید همیشگی باشد و دیگری اینکه باید به قصد قربت باشد.

برای نشان دادن ارزش دنیوی و اخروی انفاق از تمثیل دانه و خوشه استفاده شده است چرا که خوشه اغلب برای غلات و بویژه گندم استفاده شده است که بسیار برای بشر ارزشمند بوده و از همان اوایل ارزش غذایی و تجاریش برای او شناخته شده بوده است بنابراین خداوند با یک مثال محسوس و ملموس ب حتی بی سوادترین مخاطبان را به سوی انفاق تشویق می کند. خداوند در اینجا نه تنها به رشد و حجم والای پاداش انفاق اشاره کرده بلکه به رشد روحی خود شخص انفاق کننده نیز اشاره کرده است چون عمل انفاق را تشبیه نکرده است بلکه گفته کسانی که انفاق می کنند «الذین ینفقون...». اما برای توضیح اینکه انفاق چگونه برابر با تمثیل یک دانه به هفتصد دانه میشود در تفسیر المیزان اینچنین آمده است: «انفاق به یک نیازمند، باعث اصلاح وضع فقرا شده، دل او را از ردائلی که فقر سبب آنها است پاک کرده، چراغ محبت را در دلش روشن کرده، بدو آرامش بخشیده، و به نوعی به توازن در جامعه کمک کرده ایم، پس انفاق یک نفر کمک به اصلاح هزاران نفر در جامعه است بویژه اگر برای تعلیم و تربیت و امثال آن باشد (۱۰، ۳۹۲).

قرآن در آیه ۲۶۵ چنین می فرماید: ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بَرْبَوَّةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ «و مثل کسانی که اموالشان را برای طلب خشنودی خدا و استوار کردن نفوسشان انفاق می کنند مانند بوستانی است که در جایی بلند که بارانی تند به آن برسد در نتیجه میوه اش را دو چندان بدهد، و اگر باران تندی به آن نرسد باران ملایمی می رسد، و خدا به آنچه انجام می دهید آگاهست»، و در آیه ۲۶۶ نیز می فرماید: ﴿أَيُّودُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَكَهُ ذُرِّيَّتُهُ ضِعْفًا فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ «آیا یکی از شما دوست دارد که او را بوستانی از درختان خرما و انگور باشد که از زیر درختان آن نهره جاری است و برای وی در آن بوستان از هرگونه میوه و محصولی باشد، در حالی که پیری او رسیده و دارای فرزندان خردسال است، پس گرد بادی که در آن آتشی سوزان است به آن بوستان برسد، و یکپارچه بسوزد؟ اینگونه خدا آیاتش را برای شما توضیح می دهد تا ببینید.»

در این دو آیه خداوند بین دو نفر که یکی برای جلب رضای خدا انفاق میکند و دیگری انفاق خویش را برای شهرت انجام داده و همراه با اذیت و منت انفاق می کند مقایسه می کند و از انفاق همراه با منت بر حذر می دارد. کسانی که با رعایت آداب و اخلاق انفاق می کنند به باغی که برا بلندای تپه قرارداد و از نور خورشید و باران به قدر کافی بهرمنند شده و دارای میوه های گوناگون است مانند کرده است و برای انفاق با منت تمثیل قصه پیرمردی مردی را آورده که باغ بسیار زیبا و پرثمری داشته و صاحب فرزندان خردسال نیز بوده است که چشمشان به این باغ و محصولاتشان است، ناگاه صاعقه ای بر آن باغ زده و ویرانش میکند و وجود پیرمرد را پر از اندوه و خسران و محرومیت میکند (۸، ۶۶).

اما اعجاز علمی جاری در این آیات به آیه ۲۶۵ سوره بقره بر می گردد. منظور از «ربوه» در این آیه زمین مسطحی است که بالاتر از سطح زمین قرر دارد. معنی سطحی این آیه این است که باغی که در ربوه قرارداد داشته باشد با بارش سنگین دوچندان ثمر دهد و

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

اگر بارش سنگین نبارد با بارش کم نیز ثمر می دهد. پژوهش های جدید کشاورزی نشان داده است که باغی که در زمینی که در ربوه یعنی ارتفاع ۳۰۰ تا ۶۰۰ متر از سطح دریا قرار داد و در معرض وزش باد و نسیم و تجدید هوا قرار دارد و از طرفی دیگر درختانش در معرض تابش مستقیم نور خورشید دارد و بارش به اندازه کافی دارد چندین برابر نسبت به سایر باغ ها محصول می دهد. ریشه های درختان این باغ در عمق زمین فرو رفته و مواد غذایی بیشتری را از خاک می گیرد و خاکش مرطوب است، ازسوی دیگر ریزش باران بسیار نیز باعث آفت نشده چون آب از ارتفاعات به سمت پایین حرکت کرده و باعث آسیب نمی شود. خداوند در واقع کشاورزان را نیز برای احداث باغها در ارتفاعات راهنمایی می کند (۵،۸۳-۸۲).

وجود خداوند چونان نور روشنایی بخش است

خداوند در سوره نور آیه ۳۵ می فرماید: ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ «خداوند نور آسمانها و زمین و صف نورش مانند چراغدانی است که در آن چراغ پر فروغی است و آن چراغ در میان قندیل بلورینی است که آن قندیل بلورین گویی ستاره ی تابانی است و آن چراغ از روغن درخت زیتونی پر برکت است که نه شرقی است و نه غربی افروخته می شود و روغن آن از پاکی و صافی نزدیک است روشنی بدهد گر چه آتشی بدان نرسیده باشد نوریست برفراز نوری، خدا هر کس را بخواهد به سوی نور خود هدایت می کند و خدا برای مردم مثل ها می زند تا حقایق را بفهمند و خدا به همه چیز داناست».

در اینجا ابتدا گفته شده که خداوند نور است و بعد گفته که نور او مانند چراغدانی است که در آن چراغ پرفروغی است و... در این آیه از قرآن کریم یکی از زیباترین و دقیق ترین تمثیلات قرآنی آورده شده است یک حلقه از چندین تشبیه به هم پیوسته با اجزایی دقیق که یک تمثیل جاودان را در قرآن خلق کرده اند. آنجا که خداوند می فرماید «المصباح فی زجاجه» در واقع اشاره به این دارد که نور خدا هم گسترده است و هم ثابت همانگونه که نور درون حباب هم گستره است و هم از خاموش شدن محفوظ. و آنگونه که مشعل چراغ وقتی در روغن ناب زیتونی باشد که در شرایط بسیار خوب و تابش مناسب آفتاب قرار گرفته باشد بسیار درخشانتر است نور هدایت خدا نیز در دل های پاک مؤمنان درخشانتر است (۱۲،۱۸۹).

در این تشبیهات به هم پیوسته در واقع به این نکته اشاره شده است که گرچه خداوند نور آسمانها و زمین است و آفریدگار و سبب هدایت همه هستی است، اما جایگاه او در زمین دل های پاک و شفاف افراد مؤمن است، که با نور ایمان روشنایی می گیرد، و هر چه ایمان نابتر باشد، این نور درخشش فزونتری دارد. در اینجا به یک اصل علمی نیز اشاره شده است آنجا که می گوید «شجره مبارکه زیتونه لا شرقیه و لا غربیه» و آن این است که درخت زیتون وقتی که در وسط باغ باشد و در شرق یا غرب باغ اطراف باغ نباشد و در تمام روز در معرض تابش آفتاب باعث کیفیت بهتر محصول زیتون شده و روغنش بسیار مغذیتر و مفیدتر است (۱۲،۱۸۷). و از طرفی شاید بتوان گفت که آنگاه که به مبارک بودن زیتون اشاره می کند اشاره ای به مبارک بودن آن در کتب مقدس و به ارزش مهم غذایی آن برای بشر و سلامتی وی باشد.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

۴- ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا﴾ (کهف: ۳۲) و برای مشرکن مثلی بزن: دو مرد را که به یکی از آنان دو باغ انگور دادیم و اطراف آن دو باغ را با درختان خرما پوشاندیم و فاصله میان آن دو باغ را کشتزاری قرار دادیم. این آیه و چند تا آیه بعد از آن در واقع یکی از داستانهای تمثیلی قرآن است که در واقع بیانگر این است که نه فقر نشانه ذلت است و نه ثروت نشانه عزت. در این آیه در واقع به یک نوعی به ارزش زیبایی و دل انگیزی باغهای زیبا در نزد بشر اشاره کرده است و از سویی دیگر کشاورزی را یکی از راههای کسب درآمد و ثروت دانسته است. و به ارزش بسیار خرما و انگور د زندگی بشر نیز اشاره کرده است. و روشی برای باغداری نیز پیشنهاد کرده است. با نظر به آیات بعدی معلوم می شود که هر آنچه نعمت و زیبایی است همه لطف و رحمت خداوندی است. و ثروتمندان نباید به داشته های خود مغرور شوند. فقرا نیز نباید از رحمت خدا مأیوس شوند اگر خداوند بخواهد به باغ کم محصول برکت دهد و باغ حاصلخیز و پرمیوه را به گیاه خشک شده مبدل کند (۱۲، ۱۸۹).

ناپایداری زندگی دنیوی در تمثیلات قرآنی

﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا﴾ (کهف: ۴۵) «و زندگی دنیا را برای آنان وصف کن که در سرعت زوال و ناپایداری مانند آبی است که آن را از آسمان نازل می کنیم پس گیاه زمین به وسیله ی آن به طور انبوه و در هم پیچیده بروید، و طراوت و سرسبزی و شگفت انگیزی پدید آورد آنگاه که در مدتی کوتاه خشک و ریزریز شود که بادا آن را به هرسو پراکنده کنند و خدا بر هر کاری توانست.»

در این آیه سخن از رویش و سرسبزی زمین و فرا رسیدن قهر الهی و سوختن و خاکستر شدن سرسبزیها هاست تا درس عبرتی برای مردمان مغرور و غافل از یاد خدا باشد. آری دنیا همچون گیاه بی ریشه ای است که با اندک بارانی سبز و با اندک بادی خشک می شود و آنچه می ماند باقیات صالحات است. (۱۲، ۱۸۷) از نگاه قرآن دنیا به رویش گیاهان سبز ماندنی است که چون باران به زمین بزند بروید و میوه دهد و چشم هر بیننده ای را متحیر کند اما آنگاه که فصلش تمام شود پژمرده و خشک شود. عمر زندگی دنیا چون گیاهان فصلی کوتاه و گذراست. با توجه به آیات قبل و بعد این آیه شاید مراد از زینتهایی که در آیه بعد برای توضیح بیشتر تشبیه در آیه ۴۵ آمده است، همان فرزندان و ثروت باشند که چندان نمانده و هر لحظه ممکن است باد زوال بر آنها وزیدن گیرد و اگر هم اندکی عمر کنند ولی در مسیر الله قرار نگیرند بسیار نازیا و عذاب آور می شوند. (۱۶، ۴۸۸-۴۸۵).

خداوند در جای دیگر از قرآن درباره گذرا بودن زندگی دنیا می فرماید: ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أُمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (يونس: ۲۴) «در حقیقت داستان زندگی دنیا در گذرا بودن مانند آبی است که از آسمان نازل کردیم، سپس گیاهان و رویدنی های زمین از آنچه مردم و چهارپایان از آن می خورند با آن آب درآمیخت و رشد و نمو یافت تا آنگاه که زمین سرسبزی و نهایت زیبایی و زینتش را از آ همه رویدنی رنگارنگ بر خود می گیرد و اهل آن گمان می کنند که قدرت هر نوع بهره برداری از آن چهره زیبای آراسته را دارند که ناگهان

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

فرمان ما در شبی یا روزی به صورت سرماییی سخت به زمین می رسد پس همهی گیاهان را به صورت گیاهان خشک درو شد در آوریم که گویی دیروز چنین زراعتی وجود نداشته است. این گونه نشانه هارا برای گروهی که می اندیشند بیان می کنیم». در این آیات زندگی دنیا و نعمتهای مادی و شادی حاصل از داشتن آنها به گیاهانی تشبیه شده است که با بارش باران رشد کرده و بسیار زیامیشوند اما بعد مدتی کوتاه و پژمرده می شوند. و در واقع به شکلی بسیار دقیق و با تصویری جزء به جزء مظاهر فریبنده زندگی دنیا نشان داده است و سپس در آخر فرموده است که این زیبایی و تنعم دیری نپاید.

نکته اعجاز علمی اینجاست که پژوهشگران گیاهشناسی میدانند یک دسته از گیاهان است که سالیانه بعد از بارش باران روئیده و رشد کرده و زندگیشان هم بسیار کوتاه است. و در واقع تا زمانی که هوا خوش و لطیف است رشد و نمو می کنند و گاه حتی بیش از چند هفته عمر نمی کنند. پس زندگی دنیا و نعمات دنیایی هر چقدر هم طولانی باشد مثل گیاهانی که به شکل فصلی روئیده و حیات طولانی ندارند گذرا و فانی است» (۲۱، ۴۸).

کلمه طیبه و شجره طیبه

در آیه ۲۴ سوره ابراهیم آمده است: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾ «آیا ندانستی که خدا چگونه مثلی زده است کلمه پاک مانند درخت پاک است، ریشه اش استوار است شاخه اش در آسمان است». سخن پاک و گفتار نیکو که از ذهن انسان مومن و نیکوکار بیرون آید همچون درخت پاکی است که میوه دهد. وجه شبه در این تمثیل این است که همانگونه که درخت پاک بر روی خاک پاک جز میوه نیک ندهد، درخت کلمه نیکو نیز تنها بر تربت نفس پاک بنده مؤمن می روید. در روایات و تفاسیر از ایمان، عقاید صحیح، رهبران آسمانی و پیامبران و مؤمنان به عنوان مصداق کلمه طیبه یاد شده است. توحید همان اصل و درختی ثابت است که ریشه در جان مومن دارد. و درخت پاک وجود مؤمن در همه وقت به مردم میوه های شیرینش را عرضه می دارد، او در جنگ و صلح ثروت و نداری سفر و حضر خواب و بیداری منشأ برکت و خیر است و میوه وجود پر برکتش همواره در دسترس است این کلمه پاک ریشه در عمق درخت پاک ایمان دارد درختی که میوه هایش سر بر آسمان دارد و باعث رشد و تعالی مومن میشود. پس گردباها و مشکلات به این درخت آسیبی نمی رساند (۱۶، ۴۳۶-۴۳۳).

بعد از این آیه پیرامون شجره خبیثه و کلمه خبیثه نیز سخن گفته شده است کلمه خبیثه گفتار زشت و آلوده است که میوه اش بد طعم و بد منظره است ریشه های محکم ندارد بلکه ریشه هایش از خاک بیرون زده و با کوچکترین بادی در هم شکسته می شود. این درخت که نه میوه ای شیرین دارد و نه بوی خوش و نه عطر دل انگیز به درد سوختن و ویرانی می خورد (۱۷، ۳۳۳-۳۳۲). در اینجا قرآن برای تعلیم آموزه های تربیتی از روش مقایسه بهره جسته است و برای ماندگاری این آموزه ها از صنعت تضاد به نیکی بهره جسته است.

بیان جلوه های ادبی و هنری تمثیلات گیاه محور

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

تمثیلات گیاه محور در قرآن در عین تفاوت های ظریف و شگرد متنوعی که د بیان مطالب دارند اما دارای ویژگی های مشترک هنری و محتوایی نیز هستند که در زیر به برخی از آنها اشاره می شود:

۱- اولین چیزی که در این تمثیلات به چشم می آید این است که اجزای بیشتر این تمثیلات همه از عناصر طبیعی هستند مثلا از آب و گیاهان و کوهها و درختان و کشتهای در کنار هم استفاده شده است این ترکیب در عین تناسبی که در اجزای تمثیل بوجود می آورد به تصویر سازی دقیق در ذهن مخاطب نیز کمک کرده و مفهوم عقلی را برای مخاطب ملموستر و محسوستر میکند و نوعی انسجام به ذهن وی بخشیده تا بتواند ارتباط بین اجزای تمثیل را فهمیده و بعد بتواند ارتباط بین مفهوم عقلی و محسوس را سریعتر دریابد.

۲- ویژگی دیگر این تمثیلات این است که مشبه به در این تمثیلات اغلب برابر و یا بسیار نزدیک به مشبه به می باشد. و این جزء ویژگی های هنری ویژه در تمثیلات قرآنی به شکل کلی است. از نمونه های آن میتوان به سوره نور اشاره کرد آنگاه که نور وجود خداوند را در قالب تمثیلی دقیق به تصویر می کشد.

۳- یکی از بهترین روشها برای تفهیم مسائل عقلی استفاده از روش مقایسه است که در این تمثیلات گیاه محور نیز به روشنی و با دقت بسیار از آن استفاده شده است مثلا زمانی که وجود و دل مومن واقعی را با دل ریاکار یا گناهکار مقایسه میکند و از تمثیل شجره طیبه و شجره خبیثه بهره می جوید. یا آنگاه که انفاق به روش صحیح را با انفاق آمیخته به منت و آزار مقایسه میکند.

۴- از صنعت تضاد و مقابله به نیکویی در این تمثیلات استفاده شده است. چون همانگونه که کتب ادبی نیز تأکید می کنند، استفاده از تضاد در واقع راهی برای تثبیت معنادر ذهن مخاطب می باشد، بع نوان مثال زمانی که قرآن بین باغ حرم و باغ خشک شده و شجره طیبه و شجره خبیثه ارتباط برقرار می کند در واقع از ارتباط تضاد بین این مفهیم برای تثبیت بهتر معنا در ذهن مخاطب بهره جسته است.

۵- یک نوع لطافت بیانی زیبایی در این تمثیلات دیده می شود، و آن این است که آنگاه که از تصویری محبوب یا عملی نیک سخن می گوید بسیار درباره این تصویر سخن گفته است اما هنگامی که به ذکر مغضوب می پردازد چندان بدان نپرداخته بلکه با یک یا دو جمله کوبنده از آن می گذرد. مثلا وقتی از شجره طیبه سخن گفته بسیار از آن صحبت کرده اما در مور شجره خبیثه سخن را کوتاه کرد. یادر آیه ۴۵ سوره کهف هنگام وصف باغ و زیبایی هایش بسیار سخن گفته اما گاه بیان ویرانی و خشک شدن چندان در مورد خود این خشکی و خسران صحبت نمی کند.

نتیجه

خداوند با استفاده از آیات آفاقی و انفسی در طبیعت به بیان سه پیام تربیتی دینی و اخلاقی می پردازد.

خداوند در تمثیلات قرآنی گیاه محور، از یک سو به معاد و توحید اشاره داشته و از دیگر سو، نیاز چرخه ای آفرینش به نوزایی و دگرگونی را بازنمایی کرده است.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

یکی از دلایل ذکر گیاهان در قرآن اشاره به نقش محوری آنها در چرخه ی طبیعت و نقش مهم آنها در تغذیه و سلامت تن و روان بشر است.

انگور و خرما بیشترین میزان تکرار را در گستره ی آیات قرآنی دارند که این خود از نقش حیاتی این دو میوه در زندگی آدمی حکایت دارد..

گاه ذکر گیاهانی چون خرما ، انگور ، زیتون و انار به همراه هم در آیات قرآن، اشاره به ترکیبات مشترک آنها و خواص مشترک تغذیه ای میان آنهاست.

تمثیلات قرآنی یکی از وجوه اعجاز علمی و ادبی قرآن می باشند؛ چرا که در تفهیم مفاهیم اخلاقی و تربیتی و پذیرش اصول اعتقادی تأثیری بسزا دارند.

بیشتر تمثیل های گیاه محور، تصاویری از جلوه های فریبنده ی حیات دنیوی و ناپایداری زندگی دنیوی را ترسیم کرده است. گیاهانی که در این تمثیلات به کار رفته است، اغلب گیاهانی هستند که در تأمین نیازهای اولیه ی بشر همچون تندرستی و خوراک بسیار مؤثر می باشند.

تمثیلات گیاه محور دارای تصاویری دقیق و جزئی است که به شکل ملموس ، مفاهیم عقلی و تربیتی را در مقابل مخاطبان می نمایاند. و در پذیرش اصل توحید و معاد بسیار مؤثر می باشند. اجزای این تمثیلات گیاه محور اغلب همان گیاهان متنوع و یا آب و خاک و سایر عناصر طبیعت هستند تا بدینوسیله مخاطب بعد از درک یک تصویر زیبا و محسوس، ذهن خویش را منسجم و متمرکز کرده و میان مفهوم عقلی و محسوس پیوند برقرار نموده و روح تشنه و حقیقت جوی خود را با دریافت حقایق دینی و اخلاقی سیراب سازد

استفاده از تضاد، واژگان فصیح و به کارگیری روشهای بیان متنوع در انتقال مفاهیم، از ویژگی های دیگر تمثیلات گیاه محور است.

منابع

۱- القرآن الکریم، (۱۳۸۹)، ترجمه: حسین انصاریان، تهران: انتشارات آیین دانش، چاپ اول.

۲- بهجت پور، عبدالکریم و همکاران (۱۳۸۶)، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم: دفتر نشر معارف چاپ، یازدهم.

۳- بهشتی، سعید و شکری نیا، محمد علی (۱۳۹۰)، «جایگاه طبیعت در تربیت انسان از دیدگاه قرآن کریم»، شماره ۱۲،

۴- جرجانی، عبدالقاهر (۱۴۱۲)، أسرار البلاغه، تحقیق: محمود محمد شاکر، جده: دار المدنی.

۵- الخزان، ملک حمود؛ (۲۰۱۱)، «فإن لم یصبها وابل فطل» الإمدادات المائیه الأخری للزراعہ لإظهار الإعجاز العلمی فی أهمیہ الندی "الطل" للنبات»، المؤتمر العالمی العاشر للإعجاز العلمی فی القرآن و السنه، ترکیه.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

- ۶- درودی، سودابه (۱۳۹۰)، «فضیلت کشاورزی و شگفتی های آن از منظر قرآن و حدیث»، برهان نشریه الکترونیکی سازمان کتابخانه ها و موزه ها و مرکز آستان قدس رضوی، شماره ۱، [...aqhibrary.ir/quran/index.php?option-content](http://aqhibrary.ir/quran/index.php?option-content)
- ۷- رضازاده، نیلوفر و شاهرودی، فاطمه (۱۳۹۱)، «جستاری برانواع تمثیل در مثل ها و قصه های قرآن»، مجله معرفت، شماره ۱۸۰،
- ۸- سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۷۸)، الأمثال فی القرآن الکریم، قم: مؤسسه الصادق علیه السلام للطباعة و النشر.
- ۹- الصوفی، ماهر أحمد (۲۰۰۷)، الموسوعه الکوئیه الکریمی: آیات الله فی الجبال و البحاری و الغابات و فی النبات و الثمار و الأزهار، بیروت: مکتبه العصریه، جلد ۲.
- ۱۰- طباطبایی، علامه سید محمد حسین (۱۹۹۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، جلد ۲.
- ۱۱- فروردین، عزیزه (۱۳۷۸)، زیبایی شناسی هنری در داستانهای قرآن، قم: دفتر عقل، چاپ دوم.
- ۱۲- قرائتی، محسن (۱۳۷۴)، تفسیر نور .
- ۱۳- قنادی، علیرضا و داودی، نعیمه سادات (۱۳۹۲)، «ضرورت و اهمیت بررسی خواص گیاهان ذکر شده در قرآن و احادیث»، فصلنامه علمی پژوهشی طب و تزکیه، شماره ۴،
- ۱۴- کرمی، محمد و همکاران (۱۳۹۳)، «زیربنای حقوق گیاهان از دیدگاه قرآنی»، مجله طب سنتی اسلام و ایران، شماره ۶۶-۱،
- ۱۵- معین، محمد (۱۳۵۲)، فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ دوم، جلد ۶.
- ۱۶- مکارم شیرازی (۱۳۵۴)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیه، چاپ سی و ششم، جلد ۱۰ و ۱۲.
- ۱۷- مکارم شیرازی (۱۳۷۸) مثالهای زیبای قرآن، تهیه و تنظیم: ابوالقاسم علیان نژاد، قم: نسل جوان.
- ۱۸- ممتحن، مهدی (۱۳۹۲)، «نمادهای گل و گیاه در قرآن و ادبیات تطبیقی»، مطالعات قرآنی، شماره ۱۳،
- ۱۹- میرزایی، علی و قوامی زاده، مهدی (۱۳۹۱)، «تعیین فعالیت ضد اکسیدانی پنج نوع میوه ذکر شده در قرآن مجید و احادیث»، مجله طب سنتی اسلام و ایران، شماره ۳،
- ۲۰- نصیری، روح الله (۱۳۹۲)، «کارکردها و ویژگی های صنعت بلاغی تشبیه در قرآن کریم»، کاوشی در پژوهش های زبانشناختی قرآن کریم، شماره ۱،
- ۲۱- الهادی، فهیم و البرکه، دینا محسن (۱۹۹۸)، النبات فی القرآن الکریم، القاهره: دارالفکر العربی.